

Εκατό χρόνια από τη γέννησή του

Ο Πύργος Κοτζιούλας υπήρξε ένας μαχητικός αριστέρας λογοτέχνης και διανοούμενος. Συγκρούστηκε μετωπικά, ως κριτικός, με τη μοντερνιστική γενιά του '30 και επέλεξε, με την πεισματικά παραδοσιακή ποίηση του, να πάει κόντρα στο ρεύμα των λογοτεχνικών εξελίξεων της εποχής του. Η λιπομονία, επομένως, στην οποία έχει περιπέσει το μεγαλύτερο μέρος του έργου του (το οποίο έχει πάψει από καιρό να είναι προστό στο ευρύ κοινό) είναι ως έναν βαθμό δικαιολογημένη¹ -όχι όμως και δίκαιη, καθώς τόσο η κριτική του της έμμετρης ποίησής μας όσο και, κυρίως, η ποίησή του διαθέτουν φρεσκάδα, πρωτοτυπία και σφρίγγος.

Η συγγραφική δράση αυτού του πλατιά καλλιεργημένου Ηπειρώτη είναι εντυπωσιακή, θεδομένης μάλιστα της μεγάλης φτώχειας του, των χρόνων προβλημάτων της υγείας του και των περιπετειών του σύντομου βίου του. Ο Κοτζιούλας υπήρξε

ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΒΟΓΙΑΤΖΟΛΟΥ

ποιητής, διηγηματογράφος, θεατρογράφος, λογοτεχνικός κριτικός, συγγραφέας απομνημονευμάτων και περιηγητικών κειμένων, προικισμένος επιστολόγραφος, ημερολογιογράφος αλλά και καταπόντος μεταφραστής αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων ποιητών, καθώς και νεότερων Ευρωπαίων και Αμερικανών ποιητών και μυθιστοριογράφων (και μάλιστα πάντοτε από το πρωτότυπο, καθώς γνώριζε έξι γλώσσες, μεταξύ των οποίων Λατινικά, Ρωσικά, Τουρκικά και Ισπανικά). Παρά την πολυπτυχη αυτή δραστηριότητα, ο Κοτζιούλας ένοιωσε (και ήταν) πάνω απ' όλα ποιητής. Το μεγαλύτερο μεράκι και η ευγενέστερη φιλοδοξία του, το στοκάσμα του, εντέλει, ήταν η ποίηση. Λίγα λόγια για την τέχνη του αυτή (που εκτείνεται σε περισσότερες από 700 σελίδες) θα ήταν ο καλύτερος τρόπος να τιμήσουμε τα εκατόχρονα από τη γέννησή του.

Ελάχιστα έχουν επιωθεί για την ποίηση του Κοτζιούλα, στο μισό αιώνα που πέρασε από το θάνατό του. Ελάχιστοι αλλά ενίοτε ουσιαστικά - και μάλιστα συγκεντρωμένα, τα περισσότερα, στην τελευταία δεκαετία -, σκόλια που μπορούν να δώσουν το έναυσμα μιας συστηματικής μελέτης του έργου του, αλλά και μιας επανεκτίμησής του από τη σκοπιά της εποχής μας. «Με λίγες παραχωρήσεις στον συμβολισμό, το έργο του Κοτζιούλα κέρδισε με το πέρασμα του χρόνου σε λιτότητα και επιγραμματικότητα, διατηρώντας πάντως το λυρικό του βάθος», έγραφε το 2007 ο Αλέξης Ζήρας για το *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* των εκδόσεων Πατάκη. Έναν χρόνο πριν, τιμώντας την «αφάνη επέτειο» των πενήντα χρόνων από το θάνατό του, ο Νόσος Βαγενάς διατύπωσε την ερευνητική άποψη - που εκκρεμεί ακόμη να συζητηθεί - ότι η ποίηση του Κοτζιούλα «για όσους έχουν τη διάθεση να βλέπουν και πίσω από την επιφάνεια των καιρών, είναι σήμερα ζωντανότερη από την ποίηση πολλών μοντερνιστών της γενιάς του (από του Κάλα, λ.χ., ή του Σαραντάρη)» αλλά και ευρωστότερη από την ποίηση περισσότερο εκτιμώμενων σήμερα σύγχρονών του ποιητών του έμμετρου στίχου (λ.χ. του Λαπαθιώτη ή του Άγρα).² Το 2000 ο Κώστας Στεργιόπουλος εκτίμησε ότι, παρά τις κάποιες αδυναμίες του, ο Κοτζιούλας παραμένει «προσωπικός και πρωτότυπος στο περιεχόμενό», ο Κοτζιούλας αξιόλογος απολογητής του παλιού και του ανανεωμένου παραδοσιακού στίχου.³ Τον ίδιο χρόνο, τέλος, η Άντεια Φραντζή, ανασύροντας από τον *Ρίζο* της *Δευτέρας* του 1947 ένα ποίημα του Κοτζιούλα για το μέλος του Π.Γ. και της Γραμματείας της Κ.Ε. του ΚΚΕ Γιώργη Σιάντο («Στου γέρου μας το ξόδι»), κάνει λόγο για μια «ενδιαφέρουσα εκδοχή σπράτωσης, που δεν αμελεί τον ποιητικό λόγο και διαλέγεται με την παράδοση, χωρίς όμως και να τυποποιείται».⁴

Πράγματι, η συμβολή του Κοτζιούλα στην αγωνιστική ποίησή μας της δεκαετίας του '40 είναι ιδιαίτερα σημαντική. Έχοντας ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '30, περάσει από νεορομαντικές και νεοσυμβολιστικές επιρροές των πρώτων ποιημάτων του στο ρεαλισμό, που θα αποτελέσει και την ιδιοσημασία του, συνέθεσε μια σειρά από μασορικά ποιήματα για την αντίσταση των Βελουχιώτη και τους καπετανίους του

ΕΛΑΣ, εκφράζοντας το καταστάλαγμα της κορυφαίας εμπειρίας του σύντομου βίου του. Το ποίημα στον *Ρίζο* της *Δευτέρας* για τον Σιάντο, για παράδειγμα, μολοντί αξιοποιεί τρόπους του δημοτικού τραγουδιού, φέρει τη σφραγίδα της Λογιοσύνης του Κοτζιούλα καθώς περιέχει μια επίκληση στη Μούσα, είναι γραμμένο στον ασυνήθιστο για «στρατευμένο» ποίημα ταμβικό δεκατρισύλλαβο και -κυρίως- οι 52 πρώτοι από τους 56 συνολικά στίχους του αποτελούν μια διόλου περίπλοκη ή κουραστική ποιητική μοκοκοντυλιά. Ξεχωρίζουν επίσης τα δυνατά συντάτα της συλλογής *Οι πρώτοι του αγώνα*, τα οποία, γραμμένα με την πικρή αίσθηση της ματαίωσης και της εξαπάτησης μετά τον αφοπλισμό της Αριστεράς, κερδίζουν, χάρη στο ελεγχόμενο πάθος, τον ανυπόκριτο θαυμασμό και τη μεγάλη εκφραστική τους πυκνότητα, το δύσκολο στοίχημα να μην μισώσουν σύγχρονες ιστορικές μορφές.

Πέρα από ποιητής της αντίστασης, ο Κοτζιούλας υπήρξε και ποιητής της ελληνικής - και ιδιαίτερα της Ηπειρωτικής - αγροτιάς (αξιοποιώντας μάλιστα το πειρωτικό λεξιλόγιο και εντάσσοντας σε πολλές συλλογές του «Πίνακα ιδιοματικών» από τα Τζουμέρκα), αλλά και ποιητής του αθηναϊκού άστεως, καθώς πέρασε στη «μπριά». Αθήνα το μεγαλύτερο μέρος της ενήλικης ζωής του. Η ποίησή του κινείται σε αυτή τη διεκυστική, μεταξύ της γοητευτικής αλλά άσπλαχνης πρωτεύουσας και της πατρώας αλλά πνευματικά τεματωμένης Ηπείρου. Νιώθοντας χωριστά ανάμεσα στους Αθηναίους και (όχι χωρίς ενόχες) διανοούμενους ανάμεσα στους κατά τα άλλα αγαπημένους συντοπίτες του, ο Κοτζιούλας ξεχωρίζει, τόσο από τους αστικούς ποιητές της γενιάς του '20 όσο και από καθαρά εξωαστικούς ποιητές όπως ο Κρουσάλλης.

Ευεργετική ένταση, εξάλλου, προσδίδει στο έργο του η αντίθεση μεταξύ πραγματικότητας και ονείρου, ακραίου ρεαλισμού και λυρικής μεταρροίωσης. Η αντίθεση αυτή φορτίζεται συχνά με μια ευεργετική ειρωνεία (και αυτοειρωνεία) που, όπως παρατήρησε κάποτε ο Μάρκος Αυγέρης, θυμίζει την ποίηση του Χάινε. Με ακατάβλητο ήλιο, ο Κοτζιούλας προσπάθησε να χιταρέψει σε ποίηση τη σκληρά προζαϊκή καθημερινότητα του ως βιοπαλαιστή (και αποτυχημένου εραστή). Το περισσότερο και διαρκότερο θέμα της ποίησής είναι, εντέλει, αυτός ο ίδιος. Όπως παρατηρεί ο Γιάννης Δάλλας, «Με» απ' την στιχουργημένη αυτοβιογραφία του διαμορφώνεται

μία εμπειρία, που γίνεται βούληση αισθητική».⁵ Η ποίηση του Κοτζιούλα ορίζει το ακραίο σημείο στο οποίο μπορεί να φτάσει η ταύτιση ποιητή και ποιητικού ήρωα:

Θυμούνται τώρα, μπρούμυτα πεσμένοι στο χορτάρι, καθώς το μέτωπο ακουμπά στους διπλωτούς αγκώνες κι όλα του πρώτου μου καιρού τα πάθη, τους αγώνες, λογάδι τι μου στέφοναν και τι τους έχω πάρει.

[...]

Φτωχός θα μείνω, αλλά ποτέ δε λέω ν' αλλάξω γνώμη, κι όσο τα χρόνια θα περνούν, όλο θα γίνουμαι ένα με την αθάνατη εξοχή κι όλο θα μοιάζω εσένα, γερδόντρε, που σε κοίταν με δειλίασμα οι λοτάρμοι!

Η ευθαρώς αυτοβιογραφική αυτή ποίηση (που δείχνει και το μέτρο της ανεξαρτησίας του Κοτζιούλα απέναντι στις κομμουνιστικές επιταγές για την τέχνη)⁶ δεν είναι αθώα ή αφελής, όπως με μια πρώτη ματιά θα μπορούσε να εκληφθεί. Ο ειρωνικός και αυτοειρωνικός χαρακτήρας της, το χιούμορ της αλλά και η άσχημη μετρική και μορφική της οργάνωση εγκαθιστούν συνήθως μια απόσταση ανάμεσα στον ποιητή και τον πρωταγωνιστή του έργου του, αποτρέποντας τόσο τον κίνδυνο του ναρκισσομανίας όσο και εκείνον μιας μονοσήμαντης, ντοκουμενταριστικής έμμετρης αφήγησης της ζωής του - χωρίς πάντως να λείπουν και οι στιγμές που οι στίχοι του δεν ξεπερνούν την απλή θεματογραφία. Η σταθερή πηχική συνείδηση του Κοτζιούλα, εντέλει, δεν εκφράζεται μόνο στο ενγώνιο αίτημά του για ισοπτία και κοινωνική δικαιοσύνη, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος στιχουργεί τον εαυτό του: με αυτογνωσία, μετριοπάθεια και μια αίσθηση αξιοπρέπειας που αποτρέπουν τον κίνδυνο του αυτό-οικτιρισμού και κερδίζουν ακέραιο τον σεβασμό μας.

1. Γνωστότερα σήμερα είναι τα θεατρικά έργα που έγραψε ο Κοτζιούλας για τους αντάρτες, χάρη στο β. *Θάλασσα στα βουνά* που επιμελήθηκε ο γιος του το 1976 για τις εκδόσεις Θεμέλιο, τα απομνημονεύματά του *Όταν ήμουν με τον Άρη* (Θεμέλιο 1983) και οι θαυμάσιες επιστολές του προς τον Ε.Χ. Γονατά το 1942-43 (Κοτζιούλας, *Ανέκδοτα γράμματα*, επιμ. Ε.Χ. Γονατάς, Κείμενα 1980). Όσο για τα ποιήματα και τα διηγήματά του, μέρος τους μόνο περιλαμβάνεται στα από δεκαετίες εξανηλημένα τρίτομα *Απαντά* του (Δίφρος 1956-59), τα οποία ερασιτεχνικά, επιμελήθηκαν μετά τον θάνατό του φίλοι του λογοτέχνης όπως ο Μάρκος Αυγέρης, η Λίλκα Νάκου και ο Βασίλης Ρώτας. Τα υπόλοιπα δείγματα γραφής του βρίσκονται εγκατεστημένα στα δεκάδες περιοδικά και εφημερίδες με τα οποία κατά καιρούς συνεργάστηκε, καθώς και στο *Κραπέο* του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

2. Βαγενάς, «Μια αφάνης επέτειος», *Το Βήμα*, 17 Δεκεμβρίου 2006.

3. Στεργιόπουλος, «Εισαγωγή» στον τόμο *Η ανανεωμένη παράδοση*, Σοκόλης 2000.

4. Φραντζή, «Τρεις σημειώσεις για τον Πύργο Κοτζιούλα», *Μικροφιλολογικά*, τεύχος 7, άνοιξη 2000, σ. 25-28. Το ποίημα που εντόπισε η Φραντζή δεν περιλαμβάνεται στα τρίτομα *Απαντά* του Κοτζιούλα.

5. Αυγέρης, «Ο Κοτζιούλας», *Αυγή*, 11 Σεπτεμβρίου 1956 [=Κριτική, Αισθητικά και Ιδεολογικά, Πολιτικές και λογοτεχνικές εκδόσεις, κ.κ., σ. 67-71].

6. Γιάννης Δάλλας, «Ο Πύργος Κοτζιούλας, παραλειπούμενα μιας φθοράς», *Ηπειρωτική Έστια*, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1956, τεύχος 51-53, σ. 785-786, 786.

7. Κοτζιούλας, *Απαντά Γ*, ό.π., σ. 78.

8. Η ανεξάρτητη στάση του Κοτζιούλα απέναντι στη γραμμή του Κόμμουνιστικού εκδιδόμενου, μεταξύ άλλων: «...ένα εξαιρετικό κείμενό μου για τον Καρυωτάκη το 1948 (Η κωμωδία του Καρυωτάκη)», *Ποιητική Τέχνη*, τεύχος 18, 1948, σ. 313-318), όπου τολμά να επαίνεσαι, μεταξύ άλλων, «την οξυτάτη μεγαλοκλία ενός σύγχρονου Αυτομωρωμένου, ενός ανεπίτευτου Βεβήρου» για περισσότερα πάνω στην ξεχωριστή θέση του κείμενου αυτού στην ιστορία της προώλησης του Καρυωτάκη βλ. Χριστίνα Ντιονιά, *Κ.Γ. Καρυωτάκης Η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης*, Καστανιώτης 2000, σ. 242-244.

Η Αθηνά Βογιατζόλου διδάσκει Νεοελληνική φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.